

MÉDIAGENOCÍDIUM

A Ruandai Törvényszék¹ 2003. december 3-án népirtás bűntettében marasztalt el három ruandai férfit, akik 1994-ben a ruandai rádióállomás adásaiért, valamint a vezető sajtótermékek megjelentetéséért voltak felelősek. Az ítélet a ruandai média tömegmészárlásokban betöltött szerepének feldolgozása és megítélése szempontjából rendkívül fontos, a népirtással kapcsolatos nemzetközi büntetőjogi gyakorlat további kidolgozásának pedig egyik referenciapontjává válhat.²

A RUANDAI RÁDIÓ ÉS SAJTÓORGÁNUMOK 1992–94-BEN

1992-től a hutu politikai vezetés egyre szélsőségszebb politikát követett, melynek központi elemévé vált a tuszik elleni uszítás és a tuszi lakosság kiirtására vonatkozó propaganda szisztematikus szervezése. Habyarimana elnök és köre létrehozta az ország „megtisztításához” szükséges szervezeti és kommunikációs hátteret. Megalapították az elnök politikai pártjának radikális szárnyát, a Coalition pour la Défense de la République-t (CDR – a Köztársaság Védelmének Koalíciója), kialakult az elnök pártjának ifjúságából szervezett fegyveres csoport, az Interahamwe (Együtt harcolók) hálózata. Mivel az egyetlen ruandai rádióállomás nem radikalizálódott olyan ütemben, mint ahogy azt a hutu Habyarimana elnök és köre megkívánta volna, a keményvonalas hutu politikusok 1992-ben saját rádióállomás létrehozása mellett döntöttek. A Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTL – Az ezer domb szabad rádiója) megszületésétől kezdve szinte kizárólag a hutu népesség lázításával foglalkozott. 1993 során mindennaposakká váltak a hutuk felsőbbrendűségéről szóló műsorok, az „aki nincs velünk, az ellenünk van” típusú hangvétel, a hutuk éberségének hangsúlyozása, valamint a hutuknak a tuszik iránti gyűlöletét tápláló sztereotípiák tudatos súlykolása.

1994. április 6-án a Habyarimana elnököt és Ntariamira burundi elnököt szállító repülőgépet a mai napig tisztázatlan körülmények között lelőtték. A tuszik elleni megveszekedett pogrom már aznap elkezdődött, és az esztelen mészárlás mintegy száz napig tartott. Ez alatt az idő alatt az RTL az egymástól elvágtott országrészek majdhogynem egyetlen tájékoztatási eszköze lett. Az adó nemhogy folytatta uszító

műsorainak sugárzását, hanem közvetlen felhívásokat intézett a tuszi lakosság kiirtására. Az RTL gyakorlati logisztikai segítséget is nyújtott a mészárlást végzőknek azzal, hogy beolvasták a kiirtandó tuszik nevét. Először csak a hutuk politikai ellenzékének tekintett tuszi politikusok névsorát közölték, majd közvetlenül a kormánytól érkezett névsorokat, rosszabb esetben pedig egyszerűen csak összeírták a nemkívánatos tuszik nevét. Ha más nem akadt, akkor felsorolták a tuszik által lakott utcákat és városrészeket, valamint a tuszi autók rendszámát. Így a szemtanúk beszámolója szerint a még életben lévő tuszik menekülését megakadályozni hivatott ellenőrzési pontokon ücsörgő hutu csendőröknek nem is nagyon kellett mást tenniük, mint hallgatni a rádiót, így juthattak közvetlen információhoz és parancshoz.³ A tuszikon elvégzendő „munkáért” cserébe a rádió szerkesztősége jutalmakat tűzött ki, és az így feltűzelt lakosok a rádión keresztül első kézből tudhatták meg, hol is rejtőznek még mindig tuszik. Időközben a helyzetet tovább egyszerűsítette, hogy a ruandai állami rádió politikailag ellenzékinek számító vezetője elmenekült az országból, így 1994 tavaszára már két rádióállomáson keresztül lehetett „felébreszteni a hutu népet országuk megtisztítására”.⁴

A jól szervezett állami propaganda másik fő orgánuma a Kangura (Ébredj fel!) című újság volt, amely a kilencvenes évek elejétől kezdve folyamatosan közölte a tuszik kiirtására vonatkozó felhívásokat, cikkeket és karikatúrákat. A Kangurában közzétett uszító cikkek közül a leghírhedtebbek a hutu lelkiismeret-höz intézett felhívás, illetve a *Tizenkilenc parancsolat*, a *Csótányból nem lesz pillangó*, valamint a *Tízparancsolat* című cikkek. Az utóbbiban a szerzők részletesen elmagyarázzák, hogy a tuszi szomszédok önvédelemből kiirthatók, a lap 26. számának címlapja pedig meg is mutatja, mivel: bozótkéssel – sikeresen megjelölve ezzel a ruandai mészárlások során utóbb széles körben használt eszközt. A rádióhoz hasonlóan a Kangura is közölte a nemkívánatos személyek névsorait.

A Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza és Hassan Ngeze elleni ügyben a törvényszéknek olyan személyek cselekményeit kellett értékelnie, akik a vérfürdő kivitelezésében maguk tevélegesen nem nagyon vettek részt, másokat pedig nem katonai kötelem keretében bátorítottak erre. Ferdinand Nahimana az RTL alapítója és „szellemi atyja”, a rádió

szerkesztőbizottságának tagja és egy ideig a Ruandai Nemzeti Tájékoztatási Hivatal igazgatója volt. Jean-Bosco Barayagwiza a ruandai külügyminisztérium politikai igazgatójaként közreműködött az RTLTM létrehozásában, és annak szerkesztőbizottsági tagja volt. Hassan Ngeze a Kangura főszerkesztői posztját töltötte be. Mindhárman tagjai voltak a szélsőséges hutu vezetést kiszolgáló politikai pártoknak. A törvényszék a vádlottakat bűnösnek mondta ki népirtás, népirtás elkövetésére irányuló szövetkezés, közvetlen és nyilvános felbujtás népirtás elkövetésére büntetésben, valamint az emberiség elleni bűncselekmények körében az emberölés és a kiirtás büntetésben. Nahimanát és Ngezet életfogytig tartó szabadságvesztésre, míg Barayagwizát harmincöt év szabadságvesztésre ítélte a bíróság.

Az alábbi összefoglaló az ítéletet elsősorban nemzetközi jogi összefüggésben elemzi, és az ítélet legmarkánsabb része, a népirtás elkövetésére való közvetlen és nyilvános felbujtás és a véleménynyilvánítás szabadsága közötti kapcsolódási pontok értékelésére törekszik.

KÖZVETLEN ÉS NYILVÁNOS FELBUJTÁS NÉPIRTÁS ELKÖVETÉSÉRE

Az 1948-as genocídium egyezmény⁵ III. cikkének c) pontja büntetni rendeli a „közvetlen és nyilvános felbujtás[t] népirtás elkövetésére”. Ennek kapcsolata a véleménynyilvánítás szabadságával az egyezmény megszületése óta vita tárgyát képezi. A véleménynyilvánítás szabadságának megerősített védelme mellett érvelők számára az uszítás⁶ üldözése különösen azért aggasztó, mert adott esetben igen nehéz elválasztani a véleményszabadság által még védett közléseket az uszító jellegűektől.⁷ Mi több, az állam az uszítás tényállásával visszaélve gyakorlatilag elnémíthatja a vele szemben megfogalmazott kritikus és ellenzéki véleményeket.

A Ruandai Törvényszék alapokmánya⁸ ennek ellenére szó szerint átvette a genocídium egyezmény népirtásfogalmát, valamint a népirtás mellett büntetni rendelt „közvetlen és nyilvános felbujtás népirtás elkövetésére” cselekményét is. A ruandai tömegmészárlás szervezett, propagandával kellőképpen előkészített jellegére tekintettel csak idő kérdése volt, hogy a Ruandai Törvényszéknek értelmeznie kelljen a „közvetlen és nyilvános felbujtás népirtás elkövetésére” büntett és a véleménynyilvánítási szabadság összefüggéseit. Márpedig ez a kérdés a nemzetközi büntetőjogi gyakorlat egyik legkevésbé feltárt területe.

AZ USZÍTÓ JELLEGŰ SAJTÓTEVÉKENYSÉG NEMZETKÖZI BÜNTETŐJOGI GYAKORLATA

A nemzetközi gyakorlatban a nürnbergi törvényszéknek a főbűnösök perében hozott ítélete⁹ az egyetlen, amelyben a népirtás és a gyűlöletbeszéd kapcsolata nemzetközi büntetőjogi összefüggésben korábban egyáltalán felmerült. Julius Streicherre üldözés büntette miatt halálbüntetést szabott ki a törvényszék, mert 1923 és 1945 között a *Der Stürmer* című hetilap főszerkesztőjeként, majd kiadójaként felelős volt a lapban megjelent, a zsidóság kiirtására uszító cikkekért, amelyeknek egy részét egyébként maga jegyezte. Az ítélet szerint Streicher munkája „németek ezreit mérgezte meg, és ez okozta, hogy követték a Nemzetiszocialista Pártnak a zsidókat üldöző és azok kiirtására törekvő politikáját”. Amellett, hogy a főbűnösök perében hozott ítélet egyedi körülmények között született, a Streicherre vonatkozó rész jogi érvelése elég szűkszavú. A törvényszék egyrészt az emberiség elleni bűncselekmények keretében vizsgálta Streicher bűnösségét, alapokmányában ugyanis a népirtás büntette mint olyan még nem szerepelt. Másrészt a törvényszék egyáltalán nem foglalkozott a *Der Stürmer* cikkei és a tényleges atrocitások közötti ok-okozati összefüggés vizsgálatával. Elegendőnek találta azt, hogy Streicher rendszeresen kapott jelentéseket a kelet-európai zsidóság megsemmisítéséről, így tudhatta, hogy a zsidók teljes kipusztítására uszító írásai milyen környezetben jelennek meg. A törvényszéknek az az érvelése erkölcsileg igen meggyőző, hogy a holokauszt nem valósulhatott volna meg, ha nem kíséri olyan propaganda, amely a közvéleményt gyakorlatilag hozzáalakítja az atrocitásokhoz, jogi szempontból azonban példaállításon kívül nem sok muníciót kínál a jövőbeni jogalkalmazóknak.

A nürnbergi törvényszék Streicher mellett Hans Fritzsche¹⁰ rádióbemondó esetében vizsgálta a sajtótevékenység nemzetközi büntetőjogi összefüggéseit. Fritzsche ügyében azonban megállapítást nyert, hogy jóllehet tevékenysége erősen propagandisztikus jellegű volt, az elsősorban Németország háborús győzelmének elősegítésére és a Führer melletti kiállásra ösztönzött, műsoraiban egyetlen népcsoport kiirtására sem uszított közvetlenül. A törvényszék nem találta bizonyítottnak, hogy Fritzsche tudott a kelet-európai zsidóság kipusztításának tervéről, és azt sem találta kétséget kizáróan alátámasztottnak, hogy Fritzsche tisztában lehetett volna az általa bemondott hírek valóság tartalmával vagy azt ellenőrizni lett volna módja. A törvényszék Fritzsche-t felmentette, de nem jelölte meg, hogy Streicher és Fritzsche tevékenysége az eltérő tényállási elemeken túl miért esik eltérő jo-

gi megítélés alá. A két vádlott tevékenységének jogi megítélésekor pedig fel sem merült, hogy sajtótevékenységük bármilyen védelem alá is tartozhatna.

A nürnbergi ítélet fontos támaszpontul szolgált a Ruandai Törvényszék számára, ám kizárólagos hivatkozási alapként kevésnek bizonyult volna. A Ruandai Törvényszéknek így nem maradt más választása, mint saját gyakorlatát folytatva egyrészt megvizsgálni, hogy a „népirtás elkövetésére történő közvetlen és nyilvános felbujtás” büntette egyáltalán megalapozott-e, és amennyiben igen, az elkövetők magatartásának e minősítése nem jelenti-e az őket megillető véleménynyilvánítási szabadság jogellenes korlátozását.

A NÉPIRTÁS ELKÖVETÉSÉRE TÖRTÉNŐ KÖZVETLEN ÉS NYILVÁNOS FELBUJTÁS A RUANDAI TÖRVÉNYSZÉK GYAKORLATÁBAN

A Ruandai Törvényszék az Akayesu-ügyben¹¹ foglalta össze először, hogy a népirtás elkövetésére történő közvetlen és nyilvános felbujtás büntetetté hogyan értelmezi és annak tényállási elemeit milyen tartalommal ruházza fel.

A törvényszék szerint a genocídium egyezmény előkészítő anyagaiból nyilvánvaló, hogy az egyezmény kidolgozói a népirtástól elkülönült, önálló bűncselekményt kívántak a népirtásra történő közvetlen és nyilvános felbujtás büntetni rendelkezésével megállapítani.¹² A törvényszék értelmezése szerint a népirtás elkövetésére történő közvetlen és nyilvános felbujtás büntette három fogalmi elemből tevődik össze, úgy mint felbujtás, nyilvánosság és közvetlenség. A felbujtás fogalmát elemezve a törvényszék utalt a common law és a kontinentális jogrendszerek hagyományaira, és megállapította, hogy a common law-n belül a felbujtás a bűncselekmény elkövetésére történő bátorítást és meggyőzést jelent. A kontinentális jogrendszerekben a felbujtás olyan meghatározott elkövetői alakzat, amelynek keretében más bűncselekmény elkövetésére rábírnak.¹³ A felbujtásnak nyilvánosnak kell lennie, azaz vizsgálni kell, hogy a cselekmény hol történt. A közvetlenség a törvényszék szerint arra utal, hogy a felbujtásnak közvetlen formában kell történnie, és másokat specifikus bűncselekmény elkövetésére kell felhívnia, tehát a felbujtás minden esetben több, mint valamilyen általános jellegű indítvány. A törvényszék hozzátette, hogy a felbujtás közvetlenségét mindig kulturális és nyelvi összefüggésben fogja vizsgálni.¹⁴ A törvényszék kifejezetten utalt arra, hogy a kontinentális jogrendszerekben a felbujtás alapesetében elengedhetetlen fel-

tétele az eredményesség, azaz a bűncselekmény megvalósítása vagy annak legalábbis kísérleti szakba juttatása, kivéve ha sui generis bűncselekményként rendelik büntetni a felbujtást. Ezzel kapcsolatban merült fel, hogy a népirtás elkövetésére történő közvetlen és nyilvános felbujtás az alapokmány szerint akkor is büntetendő, ha a népirtás nem valósul meg, azaz a felbujtás végül eredménytelen maradt. A genocídium egyezmény elemzésekor a törvényszék arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem lehet a szövegezőknek arra a szándékára következtetni, hogy a népirtás megvalósulásának hiányában az annak elkövetésére történő nyilvános és közvetlen felbujtást ne lehetne önálló bűncselekményként büntetni.¹⁵

A népirtás elkövetésére történő közvetlen és nyilvános felbujtás büntettének alanyi oldala tekintetében a törvényszék kimondta, hogy „a bűnösség megállapításához szükséges mens rea az elkövetőnek azt a szándékát jelenti, hogy másokat közvetlenül népirtás elkövetésére rávegyen vagy bátorítson. Az elkövető tehát kívánja, hogy cselekményeivel hallgatósága számára megteremtse a népirtás elkövetéséhez szükséges lelkiállapotot.”¹⁶

A NÉPIRTÁS ELKÖVETÉSÉRE TÖRTÉNŐ KÖZVETLEN ÉS NYILVÁNOS FELBUJTÁS ÉS A VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁS SZABADSÁGA

Mint a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozhatóságát mérlegelő minden bírói testületnek, a Ruandai Törvényszéknek – még ha általánosságban is – ki kellett jelölnie a még védett szólás és a büntetőjogilag üldözött közlés közötti határvonalat. Az uszító közlés körében ez számos problémát vet fel, ami különösen megnehezíti az elhatárolás feladatát. Először is a ténylegesen elhangzott közlés igen gyakran meglehetősen áttételesen van megfogalmazva, speciális helyzetben nyeri el különös értelmét. Az eljáró bíróságnak ilyenkor külön vizsgálnia kell a közlés tényleges jelentését és azt, hogy milyen összefüggésben hangzott el. A népirtás elkövetésére történő felbujtás esetében a közlés kontextusának vizsgálata azért érdekes, mert a törvényszék fent kifejtett gyakorlata szerint a bűncselekmény elkövetése szempontjából irreleváns, hogy az uszítás következtében a népirtás ténylegesen megvalósult-e vagy sem. Mindebből következően a véleménynyilvánítás szabadságának ilyen korlátozása akkor is jogszerű, ha a népirtás elkövetésére történő közvetlen és nyilvános felbujtás nem volt „sikeres”, vagy mint ahogy a jelen ügyben történt, rettenetes eredménnyel járt.

Az uszítás és a véleménynyilvánítás szabadságának elhatárolásához a törvényszék a faji megkülönbözte-

tésre és erőszakra irányuló izgatás gyakorlatához fordult, amely a nemzetközi jogban is megfogalmazódik. Az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának 7. cikke kifejezett védelmet biztosít „minden megkülönböztetéssel és minden ilyen megkülönböztetésre irányuló felbujtással” szemben. A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 19. cikk (2) bekezdése megállapítja, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának gyakorlása „különleges kötelességekkel és felelősséggel jár. Ennélfogva az bizonyos korlátozásoknak vethető alá.” A 20. cikk pedig kifejezetten úgy rendelkezik, hogy „törvényben kell megtiltani a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését, amely megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra izgat”. A megfogalmazás ebből a szempontból egyértelművé teszi, hogy az uszító jellegű gyűlöletbeszédet és a közösség elleni izgatást nem vonja a véleménynyilvánítás szabadsága körében védett közlések közé. Az uszítás és a véleménynyilvánítás szabadsága kérdésével foglalkozó nemzetközi emberi jogi gyakorlat értékelésekor a törvényszék elsősorban az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának az egyezségokmánnyal és az Emberi Jogok Európai Bíróságának az Emberi jogok európai egyezményével kapcsolatos gyakorlatából mérít, jóllehet meglehetősen szelektív módon.

A Faursson-ügyhöz¹⁷ fűzött különvéleményre például elsődleges forrásként hivatkozik a törvényszék annak alátámasztásakor, hogy az uszító jellegű közlésnek nem kell mindig kifejezettnek lennie, hiszen az adott társadalmi és történelmi kontextus a szubsztilis, utaló jellegű közlést is minősítetté teheti. A Zana-ügy¹⁸ többségi véleményére támaszkodva a törvényszék megerősíti, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága nemzetbiztonsági okokból akkor is korlátozható, ha a közlés jelentése és az elbeszélő szándéka nem egyértelmű, viszont az a környezet, amelyben a közlés elhangzik, ezt alátámasztja. A törvényszék ugyanakkor mit sem törődött a Zana-ügyben megfogalmazott különvéleménnyel, amely szerint pontosan a véleménynyilvánítás szabadságának kell érvényesülnie akkor, amikor az elbeszélő szándéka és a közlés tartalma tisztázatlan.¹⁹ A törvényszék a Jerslid-ügy²⁰ kapcsán tárgyalta az üzenet valószínűsíthető befogadásának kérdését, amely a kiadók és újságírók jogainak megítélése szempontjából döntő kérdés. Az ügy két különvéleményét feldolgozva a törvényszék azt hangsúlyozza, hogy amennyiben egy médium nyilvánvalóan fajgyűlölő nézeteket közöl anélkül, hogy azokat nyíltan elítélné, úgy a fajgyűlölő nézetek terjesztéséért felelősségre vonhatók az azokat bemutató újságírók. Együtt olvasva ezt a megállapítást a Sürek 1.-ügyben²¹ mondottakkal, a törvényszék arra a következtetésre jut, hogy „a kiadók és szerkesztők felelősségének meghatározása

szempontjából a szöveg tartalma fontosabb szerzőjének kiléténél”.²²

A fentiek alapján a népirtásra történő felbujtás és a véleménynyilvánítás szabadsága kapcsolatának vizsgálata szempontjából a következő problémák merülnek fel. Amennyiben a közlés védettségének megítélésekor a tényleges tartalomnál fontosabb az a környezet, amelyben a közlés elhangzik, akkor a népirtásra történő felbujtás esetében, amelyről a törvényszék több ízben megállapította, hogy önálló bűncselekmény, kérdés, milyen mértékű etnikai feszültség vagy egyéb körülmény szükséges ahhoz, hogy a szövegkörnyezetet okán a közlés immár ne élvezzen védelmet a szabad véleménynyilvánítás keretében. A közlés uszító jellegének megállapításához egyrészt szükség van olyan környezetre, amely a közlést ekként minősíti, ugyanakkor a népirtásra történő felbujtás büntetnének megállapításához a népirtásnak magának nem kell megvalósulnia, így a közlésnek sem kell a népirtás kontextusában elhangoznia.

A fentiekből logikusan következik a törvényszéknek az a megállapítása, hogy az uszító közlés és a cselekmények tényleges megvalósítása vagy azok megkezdése közötti okozati összefüggés nem előfeltétele a népirtásra történő felbujtás megállapításának.²³ Ezen a ponton a törvényszék persze visszajut a nürnbergi törvényszék Stericher-ügyben hozott ítéletének központi kérdéséhez, azzal az óriási előnnyel, hogy a nürnbergi törvényszéknek nem állt rendelkezésére a népirtás elkövetésére történő felbujtáshoz hasonló büntetőjogi tényállás alkalmazási lehetősége.

A másik probléma, amely a közlés tartalmának elbírálásával kapcsolatban merül fel, az a népirtásra történő felbujtás megállapításához szükséges közvetlen jelleg kérdése. A történelmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a ruandaihoz hasonló kifejezett és kétségtelen módon kiirtásra felszólító közlések kivételesek. A népirtás elkövetésére felbujtani szándékozók legtöbbször eufemisztikus kifejezéseket és burkolt célzásokat használnak.²⁴ Amennyiben a népirtásra történő felbujtás szándéka másként nem bizonyítható és a szövegkörnyezet alapján a közlés nem minősül uszító jellegűnek, úgy a közlés védelmet élvez. Ebben az összefüggésben a népirtásra történő felbujtás büntetendősége elveszti preventív jellegét, vagyis azt, hogy magának a felbujtásnak a büntetésével a népirtás tényleges bekövetkezése megakadályozhatóvá válik. A törvényszék ezt a problémát teljes mértékben bizonyítási kérdésként kezeli.²⁵

A nemzetközi gyakorlatra hivatkozva a törvényszék megállapította, hogy a történelmi tények, a politikai elemzés és az etnikai tudatosság önmagukban a véleménynyilvánítás szabadsága körében védettnek minősülnek.²⁶ Az RTL és a Kangura ilyen jegye-

tei és műsorai is védelem alá tartoznak. Ennek megfelelően a törvényszék megállapította, hogy egy tényközlés uszító hatással lehet ugyan a hallgatóságra, de azt nem maga közlés, hanem a közlés valóság tartalma okozza.²⁷ Ebből következően pusztán a körülmények nem tehetnek uszítóvá egy közlést, ha annak tartalma önmagában nem rendelkezik ilyen potenciállal és az elbeszélő ilyen szándéka nem megállapítható. Mindebből az következik, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága körében csak a tényközlés minősül védettnek, viszont az akkor is védelmet élvez, ha egyébként nyugtalanító jellegű.²⁸

A Nahimana, Barayagwiza és Ngeze-ügyben azonban a védettnek minősülő közlések képezték a kivételt. A törvényszék által vizsgált adások és újságcikkek nagy többségével kapcsolatban a testület megállapította, hogy azok hangneme és stílusa bűnös szándékot tükröz. A törvényszék szerint az a tényközlés, hogy a ruandai taxik hetven százaléka tuszi tulajdonban van, a véleménynyilvánítás szabadsága körében védettnek minősül. Ezzel szemben az RTL M-nek az a megállapítása, hogy „a tusziknál van az összes pénz”, jóllehet még nem meríti ki a népirtásra történő felbujtást, de „az etnikai tudatosságának a káros etnikai sztereotípiák irányába történő vitelét tükrözi”.²⁹ A törvényszék kitért annak elemzésére is, hogy az RTL M és a Kangura egyáltalán nem is kívánt elhatárolódni az általuk közölt uszító üzenetektől. A törvényszék számára talán ez volt a legfontosabb jele annak, hogy ezeket a médiumokat gyakorlatilag uszítás céljából hozták létre és tartották fenn. A rádióban közölt névsorokkal kapcsolatban a törvényszék úgy találta, hogy az időközben Burundiból támadást indító Ruandai Hazafias Front kötelékében szolgáló tuszik nevének beolvasása még jogszerű lehet, hiszen az akkori ruandai politikai berendezkedés szempontjából lázadóknak minősültek. Az ilyen személyek családtagjai, illetve a fronttal semmilyen kapcsolatban nem lévő tuszik nevének beolvasása azonban már semmiképpen nem tartozik a védett közlések körébe.

A sajtótevékenység értékelésekor a Nahimana, Barayagwiza és Ngeze-ügy és általában véve a ruandai körülmények még egy további szempontból tekinthetők különlegesnek. Az állam mind a nemzetközi, mind pedig a belső joggyakorlatban nemzetbiztonsági okokkal igyekszik alátámasztani a közösség elleni izgatás és a gyűlöletbeszéd tiltását. Ebben az ügyben a védelem megpróbálta felhasználni ezt az érvet, mondván, hogy az országba betörő Ruandai Hazafias Front veszélyt jelentett a hutu lakosságra, így a tuszik elleni felhívások önvédelmi jellegűek voltak. A véleménynyilvánítás szabadságának nemzetbiztonsági okok alapján történő korlátozása igen érzékeny terület, hiszen a kisebbségi és ellenzéki vélemények

esetleges elnémítását vonhatja maga után. Az Emberi Jogok Európai Bírósága ugyanakkor igen tág mozgásteret enged az államnak a nemzetbiztonsági okok meghatározásakor.³⁰

A Nahimana, Barayagwiza és Ngeze-ügyben azonban fordított kontextusban vizsgálta a bíróság a véleménynyilvánítás szabadságát. A közlések nem egy kisebbség, az ellenzék vagy néhány furcsa eszmét követő egyén részéről hangoztak el, hanem a kormányt támogató lakosság többsége részéről.³¹ Ebben az összefüggésben a Striecher-ügyet leszámítva a törvényszék által hivatkozott összes ügy majdnem irrelevantná válik, hiszen azok kisebbségi csoportoknak a többség ellenében gyakorolható véleménynyilvánítási szabadságával foglalkoztak. Ebben az ügyben pedig ennek a fordítottjáról van szó: a többségnek a kisebbséggel szembeni véleménynyilvánítási szabadsága és annak korlátozhatósága állt a vizsgálat középpontjában. Éppen ezért vált megkérdőjelezhetővé az a megközelítés, hogy az államnak a nemzetbiztonsági okokra hivatkozással kapcsolatban akkor is tág mozgásteret kell hagyni, amikor a közlés az állam nevében a kisebbség ellen irányul.

KITEKINTÉS

A média a ruandai népirtásban olyannyira nyilvánvaló szerepet töltött be, a propaganda és az uszítás olyan egyértelmű volt, hogy a tényállás áttekintése során a közléseknek a véleménynyilvánítás szabadsága keretében védett jellege majdhogynem értelmezhetetlennek tűnik. A törvényszék érvelése és hivatkozásai azonban több szempontból bírálhatók.

A népirtásra történő nyilvános és közvetlen felbujtás csekély nemzetközi gyakorlata miatt a törvényszéknek általános jelleggel kellett megalapoznia saját jogértelmezését, amelybe értelemszerűen beletartozott a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozhatósága és a népirtásra történő felbujtás kapcsolatának tárgyalása is. A törvényszék azonban a véleménynyilvánítás szabadságának jogszerű korlátait, valamint a közösség elleni izgatással és a megkülönböztetésre történő felbujtással kapcsolatos nemzetközi gyakorlatot mintha szűkebbre szabná annál, mint ami abból egyébként következik, s ez a jövőbeni, a ruandainál kevésbé nyilvánvaló esetekben a véleménynyilvánítás szabadságának szükségtelen korlátozását vonhatja maga után. Az ítéletből az sem egyértelmű, hogy a törvényszék hol kívánja meghúzni a határt a védett közlések körébe nem tartozó, adott esetben valamely nemzetközi vagy belső jogi jogszabály alapján üldözött gyűlöletbeszéd és a népirtásra történő felbujtás mint nemzetközi bűntett között.

Ehhez kapcsolódik az ítélettel kapcsolatos másik fő aggály, mely szerint a törvényszék nem helyezte elegendő hangsúlyt annak vizsgálatára, hogy az ügyet nem a szokványos véleménynyilvánítási kontextusban kell megítélni, mivel ebben az esetben nem a kisebbségben lévő közlők véleménynyilvánításáról kellett ítéletet alkotnia. A törvényszék nem vizsgálta kimerítően azt sem, hogy valójában az állam által megfogalmazott vagy támogatott véleményekről van-e szó, és az ilyen közlés milyen fokú védelmet élvezhet. Amennyiben bizonyítást nyert volna, hogy a vizsgált közlések valójában állami jellegűek voltak, így alacsonyabb védelmi szintet élveznek, úgy a népirtásra történő felbujtás keretében történő minősítés is sokkal kézenfekvőbb lett volna a törvényszék számára. Ettől a ponttól kezdve csak azt kellett volna bizonyítani, hogy a felbujtás a szisztematikus propaganda keretében folyt, és a vádlottak hivatalos minőségükben jártak el.

A törvényszék ítéletével kapcsolatos további aggály a belső jogi hivatkozások teljes elutasítása. A nemzetközi gyakorlat értékelése után a törvényszék explicit módon visszautasította a belső jog vizsgálatát, mondván, azok lényegesen eltérnek egymástól. Tekintettel arra, hogy szólásszabadság korlátozhatóságával kapcsolatos belső jogi gyakorlat lényegesen gazdagabb és átteleesebb, mint a testület által hivatkozott emberi jogi fórumoké, érthetetlen, hogy a törvényszék miért nem élt ennek a forrásnak a feltárásával. Nem tűnik túl megalapozott érvelésnek, hogy mivel az Egyesült Államokban az első alkotmánykiegészítés alapján a szólásszabadság szélesebb körben védett, mint máshol, így nem érdemes feltárni, hogy a szólásszabadság jogszerű korlátozásával és a gyűlöletbeszéddel kapcsolatban van-e valamilyen szélesebb körben elfogadott gyakorlat vagy irányvonal. A törvényszéknek a belső jogot elvető hozzáállása azért is meglepő, mert máskor mind a ruandai, mind a jugoszláviai törvényszék az általa használt jogfogalmak értelmezésekor mintegy rutinszerűen fordul a belső jogokhoz, és fáradságot nem kímélve feldolgozza azt. Így nemcsak az előttük lévő ügy eldöntéséhez szükséges jogértelmezési kérdést tisztázzák, hanem nagyobb legitimációs alapot is teremtenek az elfogadott értelmezési út számára. A Nahimana, Barayagwiza és Ngeze-ügyben ez elmaradt, és ez a jövőbeni jogalkalmazók számára vélhetően megnehezíti majd, hogy segítségül hívják az ítéletet hivatkozási pontként.

JEGYZETEK

1. Az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa az Egyesült nemzetek alapokmánya VII. fejezetében meghatározott

hatáskörében, 955. (1994.) számú határozatával az 1994. január 1. és 1994. december 31. között Ruanda területén elkövetett népirtásért és a nemzetközi humanitárius jog egyéb súlyos megsértéséért felelős személyek, valamint a szomszédos államok területén elkövetett népirtásért és egyéb hasonló jogsértésekért felelős ruandai állampolgárok megbüntetése céljából létrehozott egy nemzetközi büntetőtörvényszéket, az úgynevezett Ruandai Nemzetközi Törvényszéket.

2. *Prosecutor versus Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza and Hassan Ngeze*, No. ICTR-99-52-T. (A továbbiakban *Nahimana, Barayagwiza és Ngeze-ügy.*)
3. Lásd még *Leave None to Tell the Story. Genocide in Ruanda*, Human Rights Watch, March 1999.
4. Nem véletlen, hogy a Ruanda ügyében elzárkózó amerikai külpolitika és a hezitáló ENSZ láttán számos felhívás, petíció és segélykiáltás nem követelt mást, mint a ruandai rádió elnémítását (lásd *Reporters Without Borders*, May 1994).
5. A népirtás büntetése megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény.
6. Az angol terminológia a „direct and public incitement to commit genocide” kitélt alkalmazza, amelynek hivatalos magyar fordítása a „közvetlen és nyilvános felbujtás népirtás elkövetésére”. A magyar megfogalmazás tartalmában kevesebbet mond, mivel a felbujtásra mint elkövetői alakzatra utal. Ezzel szemben az angol incitement kifejezés magában foglalja az uszítás és az izgatás jelentéstartalmakat is. A jelen szöveg általában a hivatalos magyar fordítást fogja használni („közvetlen és nyilvános felbujtás népirtás elkövetésére”), illetve az uszítás és az izgatás kifejezéseket, amikor az incitement szó e jelentéstartalommal jelenik meg.
7. A genocídium egyezmény szövegezésekor az amerikai delegáció egyik legnagyobb aggálya pontosan ezzel volt kapcsolatos. Ahogy képviselőjük fogalmazott: „Amennyiben elfogadjuk, hogy az uszítás népirtásnak minősül, bármilyen újság, amely valamilyen politikai csoportot kritizál [...] lehetővé teszi egyes államok számára az arra való hivatkozást, hogy az a kormány, amely lehetővé tette az ilyen tartalmú cikk megjelenését, népirtás büntetettét követi el, jóllehet a cikk nem több, mint a véleménynyilvánítás szabadságának tényleges gyakorlása.” UN GAOR, Sixth Committee, 3rd Sess, 84th Mtg. UN Doc A/CSR.84 (1948). Idézi William A. SCHABAS: *Hate Speech in Rwanda. The Road to Genocide*, McGill Law Journal, 2000, 155, 152.
8. Az alapokmány 2. cikke a következőket rendel: „1. A Ruandai Nemzetközi Törvényszék jogosult arra, hogy eljárást folytasson olyan személyek ellen, akik a jelen cikk 2. pontjában meghatározott népirtást vagy a jelen cikk 3. pontjában meghatározott egyéb cselekményeket követik el.

2. A népirtás a következő cselekmények bármelyikének valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetését jelenti: a) a csoport tagjainak megölése; b) a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása; c) a csoportra megfontolva olyan életfeltételek ráerőszakolása, amelynek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztításának szándéka; d) olyan intézkedések tételése, amelyek célja a csoporton belül a születések meggátolása; e) a csoport gyermekeinek más csoporthoz való erőszakos átvitele.
3. Büntetendők a következő cselekmények: a) népirtás; b) népirtás elkövetésére irányuló szövetkezés; c) közvetlen és nyilvános felbujtás népirtás elkövetésére; d) népirtás elkövetésének kísérlete; e) népirtásban való bűnrészeség.”
9. *Nazi Conspiracy and Aggression, Opinion and Judgment* (October 1, 1946), Office of the US Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality, 1947. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/judstrei.htm>.
10. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/judfritz.htm>.
11. *Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu*, No. ICTR-96-4-T. (A továbbiakban *Akayesu-ügy*.)
12. *Summary records of the meetings of the Sixth Committee of the General Assembly*, 21 September–10 December 1948. Official Records of the General Assembly.
13. *Akayesu-ügy*, 555.
14. *Uo.*, 557.
15. *Uo.*, 561.
16. *Uo.*, 560.
17. *Faurisson versus France*, 550/1993, Judgment of 8 November 1996.
18. *Zana versus Turkey*, ECHR Judgment of 25 November 1997. (A továbbiakban *Zana-ügy*.)
19. Lásd van Dijk bíró különvéleményét.
20. *Jersild versus Denmark*, 15890/89 ECHR Judgment of 23 September 1994.
21. *Sürek versus Turkey 1.*, ECHR Judgment of 8 July 1999.
22. *Nahimana, Barayagwiza és Ngeze-ügy*, 1003.
23. *Uo.*, 1029.
24. SCHABAS: *I. m.*, 160.
25. *Nahimana, Barayagwiza és Ngeze-ügy*, 1005.
26. A törvényszék az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatára utal, amely hasonló jellegű ügyekben tett hasonló megállapításokat. Lásd *Incal versus Turkey*, ECHR Judgment of 9 June 1998, *Arslan versus Turkey*, ECHR Judgment of 8 July 1999 and *Sürek and Özdemir versus Turkey*, Judgment of 9 July 1999.
27. *Nahimana, Barayagwiza és Ngeze-ügy*, 1020.
28. *Uo.*, 1021.
29. *Uo.*
30. Lásd például a *Zana-ügyben* is használt általános megfogalmazást, mely szerint „méltányos egyensúlyt kell teremteni az egyén véleménynyilvánítási szabadsághoz fűződő alapvető joga és a demokratikus társadalmaknak a között a joga között, hogy a terrorista szervezetekkel szemben megvédjék saját magukat” (lásd *Zana-ügy*, 55).
31. *Nahimana, Barayagwiza és Ngeze-ügy*, 1008.